

УДК 37(477)«1805/1920»:061

ГЕНЕЗИС ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ (1805–1920 РР.)

Кокоша А.В.,
магістрант факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Коляда Н.М., д. пед. н., професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано генезис студентських наукових товариств в Україні в 1805–1920 рр., виявлено провідні тенденції діяльності й обґрунтовано процес становлення та розвитку студентських наукових товариств в Україні в період, що досліджується.

Ключові слова: студентські наукові товариства, наукові гуртки, наукова робота, самоврядування.

В статье проанализирован генезис студенческих научных обществ в Украине в 1805–1920 гг., выявлены ведущие тенденции деятельности и обоснован процесс становления и развития студенческих научных обществ в Украине в исследуемый период.

Ключевые слова: студенческие научные общества, научные кружки, научная работа, самоуправление.

Kokosha A.V., Koliada N.M. THE GENESIS OF ACTIVITIES OF STUDENT SCIENTIFIC COMPANIES IN UKRAINE (1805–1920)

The article analyzes the genesis of student scientific societies in Ukraine in 1805–1920, reveals the leading tendencies of activity and substantiates the process of formation and development of student scientific societies in Ukraine in the period under study.

Key words: student scientific societies, scientific circles, scientific work, self-government.

Постановка проблеми. Студентська наука як один із факторів становлення особистості дослідника є актуальною в сучасних умовах розбудови вищої освіти. Одним із основних завдань національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року є питання наукової діяльності студентства. Організація та діяльність студентських наукових товариств регламентується Конституцією України (2016 р.), Законами України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р., зі змінами), «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2017 р.). На рівні держави розвиток студентської науки як одного з компонентів підготовки висококваліфікованого фахівця є досить важливим, тому означена тема є актуальною для подальших наукових розробок і досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студентська наукова робота як один із провідних видів діяльності торкається своїми витокami ще початку ХІХ століття. За період становлення наукової думки в Україні змінювались погляди, ідеї, переконання, проте студентські наукові об'єднання відігравали важливу роль в історії вітчизняної вищої освіти.

Предметом досліджень вітчизняних учених стали окремі проблеми розвитку та ді-

яльності студентських наукових товариств в Україні: організації науково-дослідної роботи (О. Микитюк), підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності (Г. Кловак), академічної культури дослідника (О. Семенов, М. Вовк), теорії та практики самостійної роботи студентів (В. Бенера), діяльності студентського самоврядування в історії розвитку вищої школи (В. Мокляк) тощо.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення провідних тенденцій діяльності й обґрунтування процесу становлення та розвитку студентських наукових товариств в Україні у 1805–1920 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті проаналізовано генезис діяльності студентських наукових товариств в Україні (1805–1920 рр.) Нижню межу дослідження пов'язано з виникненням Харківського університету – першого вищого навчального закладу на території Наддніпрянської України. Верхня межа – рік припинення існування УНР як держави на території України й установа радянської влади на українських землях, що призвело до змін в освітній галузі.

На основі сучасних досліджень (А. Алексюк, О. Глузман, Н. Дем'яненко, М. Євтух, О. Микитюк, В. Сагарда, Т. Сто-

ян та ін.), аналіз яких у праці здійснено Г. Кловак, визначено, що започаткування спеціальної педагогічної освіти в Україні нерозривно пов'язане зі становленням університетів (Львівського, Харківського, Чернівецького) [4, с. 14].

У дослідженні В. Мокляка доведено, що серед багатьох прогресивних діячів досліджуваного періоду, які підтримували створення та діяльність студентських самоврядних організацій (К. Кавелін, П. Павлов, С. Мельгунов), найбільшу прихильність студентства мав М. Пирогов. Завдяки його підтримці під час перебування на посаді попечителя Київського та Одеського навчальних округів студенти активно створювали різні самоврядні організації. Серед чинників виникнення студентських самоврядних організацій особливе значення має науковий, який характеризується потребою в інтелектуальному зростанні, спілкуванні, обговоренні суспільно-політичних подій тощо [6, с. 4].

О. Микитюк у праці підкреслює, що ідея організації науково-дослідної роботи студентів знайшла підтримку в широких колах педагогічної громадськості. Провідні вчені, педагоги досліджуваного періоду: Д. Багалій, П. Каптерев, М. Пирогов, О. Потебня, А. Хомяков – справедливо вважали науково-дослідну роботу головною умовою підготовки спеціаліста, фактором розвитку особистості, ефективним засобом формування майбутнього вченого. При цьому обов'язково підкреслювали, що передусім варто організовувати навчальний процес так, щоб він забезпечував науково-професійну підготовку студентів, активізував їхню розумову діяльність (М. Пирогов), сприяв вихованню потреби в самоосвіті, давав змогу оволодівати методологією науки та «розумово збуджуватися» (П. Каптерев) [5, с. 23–24].

Дослідження, проведене О. Микитюком, свідчить, що на початку століття завдання науково-дослідної роботи студентів полягали у «формуванні вмінь вільно висловлювати думки латинською мовою», «оволодінні ґрунтовними знаннями з основ наук», зокрема вітчизняної історії й національних традицій. Відповідно до цих завдань і здійснювалася науково-дослідна робота студентів: участь у колоквиумах, виконання письмових завдань, проведення практичних занять у навчально-допоміжних закладах (наукових кабінетах, лабораторіях, бібліотеках), що вимагало серйозної і змістовної науково-дослідної роботи [5, с. 24].

У дослідженні В. Мокляк доводить, що одними з найпоширеніших були студентські наукові гуртки, у яких молодь мала

можливість вивчати історію, економіку, цивільне та кримінальне право, літературу, вітчизняну словесність, філософію, специфіку західноєвропейських державних закладів, проводилися обговорення суспільно-політичних подій. Питання становлення студентських наукових об'єднань висвітлено В. Рудаковим у нарисі «Студенческие научные общества» (1899 р.), де розкрито становище студентів в університетах і діяльність студентських наукових товариств [6, с. 6].

Помітний слід в історії розвитку науки в Україні залишили студентські наукові гуртки, початок яким покладено Харківським університетом у 1805 р. Ініціаторами створення літературних гуртків виступили професори університету. Результатом діяльності гуртків було видання періодичних збірників наукових праць викладачів і студентів у типографії навчального закладу. Упродовж першого десятиріччя діяльності Харківського університету (з 1805 по 1815 рр.) з університетської типографії вийшло 210 наукових праць, із яких 16 належали перу студентів.

Студентські гуртки, які створювалися спонтанно й організовано, мали як науковий, так і політичний характер, діяльність багатьох із них була короткочасною, а кількість – нестабільною. Терміни існування гуртків залежали від низки причин, серед яких доцільно виділити посилення дисциплінарних заходів, контролю з боку офіційних кіл. Заняття в студентських наукових гуртках для багатьох студентів були серйозною справою, і вони не тільки не обмежувалися роботою в студентському науковому об'єднанні, а й брали участь у роботі наукових товариств університетів.

У другій половині XIX ст. децю розширилися межі науково-дослідної роботи студентів, що передбачала виконання самостійних робіт пошукового характеру, участь у спільних з викладачами наукових експедиціях. Певні зміни, що відбулися в цей період організації науково-дослідної роботи студентів, спричинені посиленням уваги як офіційних кіл, так і самих викладачів до виконання студентами практичних завдань, застосуванням різних стимулів (стипендії, премії, медалі), що спонукало оволодівати навичками самостійної дослідної роботи. Глибоко усвідомлюючи значення науково-дослідної роботи студентів для підвищення якості професійної підготовки й розвитку творчих здібностей майбутніх спеціалістів, провідні вчені України прагнули сформуванню в них уміння і способи наукового пізнання навколишнього світу.

Науково-дослідна робота студентів здійснювалася в таких напрямках: організація науково-дослідної роботи студентів у навчальному процесі: наукові бесіди викладачів і студентів, диспути, лекції, практичні заняття, мета яких полягала в «розвитку, загостренні розуму слухачів», написання наукових, науково-літературних творів тощо. Так, у 1864 р. вийшла збірка кращих студентських праць «Досліди у творах студентів імператорського Харківського університету», для яких характерна різноманітність тематики (праці присвячені різним галузям знань), високий рівень виконання (багато студентів отримав золоті й срібні медалі та навіть ступінь магістра, кандидата наук), змістовність; участь студентів у роботі наукових гуртків, товариств [5, с. 37].

У 1863–1883 рр. спостерігається активізація розвитку теорії і практики самостійної роботи студентів в університетській освіті, якій сприяло введення екстернатної форми навчання, обов'язкового самостійного написання наукових робіт на звання дійсного студента, кандидата, магістра, доктора наук; упровадження репетицій і співбесід як форм самостійної роботи з індивідуальним і груповим консультуванням викладача [1, с. 16].

З 1879 р. до 1883 р. товариство «Союз», яке свою діяльність розпочало ще в 1875 р. з відкриттям Чернівецького університету, очолював професор С. Смаль-Стоцький; у 1891–1894 рр. – О. Колесса: за його ініціативи при «Союзі» був створений науковий гурток, у якому студенти реферували статті з перечитаних книг, виступали із самостійними доповідями [8]. Виданий у 1884 р. реакційний статут загальмував демократичні тенденції розвитку вищої освіти на теренах Російської імперії.

Аналіз праць відомих учених минулого (Д. Багалій, І. Бороздін, В. Вагнер, Н. Доробець, Б. Крупницький, В. Перетц, І. Соловйов, К. Фортунатов та ін.), сучасних учених (А. Алексюк, Н. Дем'яненко, М. Євтух, О. Микитюк, Н. Побірченко, Т. Стоян, С. Черкасова й ін.) та архівних матеріалів, зроблений у дослідженні Г. Кловак, засвідчив, що найефективнішими й доцільними формами студентської науково-дослідної діяльності університетів України кінця XIX – початку XX століття були наукові гуртки й товариства з навчальних дисциплін, що сприяли просвітництву студентської молоді, розвитку її творчості, критичного мислення, пошуку нових шляхів розвитку науки, культури, суспільства загалом; система підготовки наукових (творчих) робіт, спрямованих на заохочення; практичні й семінарські заняття з обраної спеціальності, які

готували до наукової лабораторії розроблення проблемного питання; самостійна робота студента над першоджерелами, що вважалася одним із прямих шляхів до наукової праці [4, с. 15–16].

У роботі Г. Кловак описано дослідження праць, протоколів засідань, статутів гуртків і товариств кінця XIX – початку XX століття, історично-педагогічної літератури, монографій і дисертаційних робіт, що дало змогу узагальнити зміст роботи наукових гуртків і виділити основні напрями їхньої діяльності: проведення засідань та обговорення на них рефератів, доповідей, повідомлень; видання праць, робіт, наукових досліджень, записок і протоколів; організація й проведення наукових екскурсій та експедицій, які сприяли науково-дослідницькій діяльності університету загалом; робота щодо розширення і збагачення матеріальної бази університету, зокрема кабінетів, лабораторій, музеїв, бібліотек, читальних залів; стимулювання студентської наукової діяльності через конкурси робіт на здобуття нагород; поширення науково-педагогічних знань у суспільстві; налагодження зв'язків з іншими гуртками, товариствами, провідними вченими, установами тощо [4, с. 16].

Аналіз дослідження Г. Кловак дає змогу стверджувати, що гурткова робота кінця XIX – початку XX століття була центром наукової діяльності студента, вченого-професора, кафедри, факультету. Так відбувалось наукове становлення майбутнього фахівця, творилась наукова школа. Наукова діяльність гуртків того часу наближалась до форм роботи наукової лабораторії університету в сучасному розумінні.

У 1884–1904 рр. самостійна наукова робота здійснювалась через участь у гуртках і товариствах; у роботі з'їздів – організацію тематичних експозицій і виставок. Формування академічної культури студентів відбувалось в наукових товариствах, гуртках, комісіях, через активізацію діяльності національно свідомої педагогічної, студентської громадськості в напрямі оновлення змісту освіти, пошуку нових форм і методів викладання.

У праці «Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету», авторами якої є О. Семенов та М. Вовк, подано відомості, що з 1883 р. під керівництвом І. Франка при студентському товаристві «Академічне братство» Університету Яна Казимира діяв «Етнографічно-статистичний кружок». Керівник гуртка склав програму вивчення побуту та культури народу й організував подорож Західною Україною, метою якої було ознайомлення з «народними скарбами та істо-

ричним пам'ятками свого краю» (І. Франко) [2; 7], «збір усної словесності, студіювання праць українських і європейських дослідників, виголошення доповідей, рефератів» [9, с. 34]. У 1880–1890-х рр., за оцінками С. Сірополка, студенти входили до легальних організацій – земляцтв, що «об'єднували студентів окремих місцевостей та мали культурно-допомоговий характер» [8].

Дослідники описують події березня 1897 р., коли в Харкові було створено гурток «Українська Студентська Громада». До складу першого набору ввійшло шість студентів університету й технологічного інституту на чолі зі студентом університету Д. Антоновичем, сином професора В. Антоновича. Мету гуртківці поставили – «дати можливість вступати до Громади кожному студенту, що чув себе українцем та хоче працювати над собою, щоб у майбутньому стати корисним для свого народу та боротися за його долю» [9, с. 34]. Діяльність студентських осередків була спрямована на збирання текстів народної словесності, популяризацію народної пісні серед широкої громадськості, професійне вивчення рідної літератури, мови, фольклорного фонду.

Науково-дослідницькі пошуки студентів Київського університету в галузі літературознавства, історіографії, етнографії, фольклористичних студій стимулював професор В. Перетц у рамках проведення «Семинарію російської філології». Його учень М. Гудзій відзначав головну мету семінарію – залучення до наукової, педагогічної роботи молоді, котра «подавала надії, яка тільки що сіла на університетську лаву. Мало хто з діячів академічної науки виховав таку кількість учнів» [3, с. 311]. Наукові розробки студентів В. Перетц друкував у збірниках, в «Отчетах об экскурсиях семинария русской филологии» (1910–1915 рр.), надавав можливість виступати з доповідями про результати власних досліджень. Такі форми організації наукової роботи сприяли формуванню дослідницької культури майбутніх фахівців, текстологічних умінь, виробленню стійкої мотивації до подальших аналітичних студій, відповідно, кристалізації їхньої професійної майстерності.

Різноманітність гуртків, товариств, різноплановість їхньої діяльності й мети змусили в 1899 р. Міністерство народної освіти поставити питання про активізацію та розширення наукової роботи студентів. Поряд із цим підлягало всебічному обговоренню питання про більш тісне, гнучке спілкування професорів і студентів.

Міністерством народної освіти був затверджений циркуляр, який містив вимоги щодо організації наукових і літератур-

них гуртків під керівництвом професорів. Змістом роботи студентських гуртків було переважно читання й обговорення літературно-наукових рефератів. Інтенсивний розвиток і новації в організаційному плані студентських наукових гуртків в Україні відбувалися саме в останній чверті століття. У цей час збігся потяг до науки самих студентів з бажанням офіційних кіл відволікати їх від політичної боротьби, крім того, розширилася тематика, склад, функції гуртків, товариств. Але зазначимо, що навіть безвинний несанкціонований крок ставав причиною, приводом для заборони діяльності того чи іншого гуртка, товариства.

Студентські наукові гуртки давали більш за обсягом знання, ніж практичні заняття. Але досить часто інформація була «випадково випущена» за межі навчальної програми. Студентські наукові гуртки, які виникли спочатку з метою отримання більшої за обсягом інформації, ніж на лекційно-практичних заняттях, у подальшому розширили поле своєї діяльності. Вони давали студентам змогу реалізуватися в різних сферах науки, політики, літератури, пізніше – формувати науково-дослідницькі уміння й навички, які мали велике значення для підготовки компетентного фахівця.

Різноманітність форм, зміст наукових гуртків сприяли розширенню кругозору слухачів, формуванню дослідницьких умінь, можливості самовираження в науковій творчості, розвитку пізнавальної активності, умінь розв'язувати наукові завдання індивідуально і групою, здійснювати взаємоконтроль і взаємодопомогу.

На початку ХХ ст. спостерігалась певна централізація наукових пошуків майбутніх філологів та істориків, яка реалізовувалась в організації студентських гуртків з відповідної проблематики: етнографічних, історіографічних, джерелознавчих, літературознавчих.

Студентський рух був однією з передумов розвитку студентського самоврядування, тимчасові правила організації студентських організацій (1907 р.) легалізували об'єднання університетської молоді, наслідком чого стала поява великої кількості гуртків, оформлення їхніх статутів, різних напрямів діяльності органів студентського самоврядування тощо.

У часи УНР (1917–1920 рр.) самостійна наукова робота студентів мала дослідницький характер: спостереження, експериментування, обстеження й порівняння досліджених результатів із нормативними, проведення анкетування та бесід, написання конкурсних наукових робіт, наукові роботи на іменну професорську стипендію,

дисертація на здобуття наукового ступеня магістра й доктора наук тощо [1, с. 28].

Узагальнення результатів досвіду роботи вищих навчальних закладів дало підстави стверджувати про інтенсивні пошуки нових різноманітних підходів до розвитку студентської науково-дослідної роботи. На сучасному етапі традиційною залишається система студентської науково-дослідної роботи, яка включає такі напрями: навчально-дослідницьку роботу (вивчення курсів психолого-педагогічних дисциплін; виконання курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських робіт; виконання дослідницьких завдань під час навчальних практик); науково-дослідну роботу, що виконується в позанавчальний час (робота в наукових гуртках, проблемних групах; участь у наукових конференціях, семінарах; співробітництво у виконанні робіт з держбюджетної тематики; публікації в наукових виданнях, збірниках праць); організаційно-масові заходи (предметні олімпіади, огляди, конкурси наукових робіт тощо).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, упродовж 1805–1920 рр. на території України діяла велика кількість студентських наукових товариств, кожне з яких убачало свою діяльність як вільна, самоврядна студентська організація, наділена автономією. Діяльність студентських наукових товариств у досліджуваній період характеризується різноплановістю видів науково-дослідної роботи, а саме: тематичні гуртки з історії, економіки, права, літератури, філософії, мистецтва тощо. Також студенти мали можливість займатись видавничою діяльністю, а самостійна наукова робота мала дослідницький характер. У сучасній вищій школі існують схожі види робіт – індивідуальні навчально-дослідні завдання, які студенти виконують з кожної дисципліни навчального плану.

Студентські наукові гуртки (пізніше товариства) давали можливість студентам роз-

кривати себе як дослідника, збагачуючи наукову спадщину своєї держави. Сьогодні діючі наукові товариства студентів є практично в усіх ВНЗ України, що свідчить про великий відсоток свідомої молоді, яка бажає розвивати науковий потенціал країни та знаходити нові підходи для розв'язання складних питань науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бенера В. Розвиток теорії та практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих навчальних закладів освіти України (друга половина XIX – початок XXI ст.): автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2012. 42 с.
2. Грица С. Ф. Колесса. Київ: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної л-ри УРСР, 1962. С. 7.
3. З іменем Св. Володимира: у 2 кн. / упор. В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 311–312.
4. Кловак Г. Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2005. 42 с.
5. Микитюк О. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в XIX ст.: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2004. 62 с.
6. Мокляк В. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Полтава, 2011. 22 с.
7. Семенов О., Вовк М. Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. С. 80–90.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. С. 617.
9. Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX – першої третини XX століття: історико-теоретичний дискурс: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 34.